

ABD EL KADER

(1807? – 1883)

Mintegy száz évvel ezelőtt 1883. május 24-én hunyt el Damaszkuszban Abd el Kader. A korabeli arab világ egyik legismertebb személyisége volt. Halálakor nemcsak az arab országokban, de szerte Európában megemlékeztek róla. A Pesti Hírlap 1883. május 31-i számának mellékletében idézi fel életútját: a francia hódítók elleni harc időszakát (1832–1847), a száműzetésben töltött hosszú éveket, és külön fejezetben szépírói, költői tevékenységét.

Algériában a legnagyobb nemzeti hősként tisztelik. Hamvait 1966-ban szállították vissza hazájába. Az iszlám hagyományoktól eltérően Algír egyik központi terén szobrot állítottak neki. A különleges tisztelet a szervezett fegyveres ellenállás vezetőjének és főként államszervezői tevékenységének szól. A francia gyarmatosítók 132 éves uralmuk alatt szüntelenül bizonygatták, hogy 1830-ban, amikor odaérkeztek, csupán államalkotásra képtelen törzseket találtak.

Az elkövetkezendő oldalakon – a teljesség igénye nélkül – Abd el Kader életének legfontosabb szakaszait mutatjuk be. Az első tanulmányban a francia gyarmatosítók elleni harcát és államszervezésének eredményeit. A Temimi tunéziai történész tanulmánya Abd el Kader külkapcsolatainak történetéhez szolgáltat adalékokat az isztambuli és a londoni levéltárak anyagaiból. S végül egy dokumentum: Abd el Kader levele az angol miniszterelnökhöz. A Temimi tanulmányát és a dokumentumot kis-és rövidítve, a lényegét nem érintő módosítással közöljük.

Abd el Kader a francia gyarmati hódítás elleni harc élén

(1832 – 1847)

Az európai közvélemény szinte napról-napra követhette a francia expedíciós hadtest készülődését Algír ellen. Még az olyan, az ügyben nem érdekelt országban is, mint Magyarország, az érdeklődő értesülhetett az események alakulásáról. A Pesten megjelenő Hazai és külföldi tudósítások c. lap 1830. tavaszától folyamatosan közölte a francia lapok hír-

adásait az Algír elleni katonai előkészületekről. A felfokozott érdeklődésre való tekintettel, néhány héttel Algír elfoglalása (1830. július 5.) előtt, még egy 92 oldalas könyvecske is megjelent Pesten Lassú István toblából Algírnak statisztikai, geographiai és históriai leírása címmel. Az említett lap a következő szavakkal ajánlotta az olvasónak a könyvet: „Mint-hogy most a francia hatalmi expedíció miatt Algír egész Európának szemét magára vonta, valóban éppen jókor jelent meg ezen könyvecske, amely ezen Afrikai rabló státust megismerteti.”

A nyugat-európai hatalmak régóta tervezték a félelmetes mediterrán „kalózfészek”, Algír elfoglalását. Elsősorban azért, mert az onnan induló hajók zavarták tengeri kereskedelmüket, hajóikat folytonosan megsarcolták az algíri kalózok. A város elfoglalása gyorsan és nagyobb áldozatok nélkül történt. A kalózzakciók ezután meg is szűntek. Az igazi megpróbáltatás azonban ezután következett a francia hadsereg számára.

Az ország északi részére korlátozódott „török Algéria” államalakulata nem kötődött szervesen a belső, „algériai Algéria” társadalmához, amelynek alapját a nomád és földművelő törzsek alkották. Ezek állandó harcban álltak a török hatóságokkal, mert nem akartak nekik adót fizetni. Így tőlük Algír segítséget éppúgy nem kapott, mint az erőtlén török birodalomtól, amely néhány évvel korábban a navarinói csatában a flottáját is elvesztette. Ezért Algír és a partvidéki városok, kikötők viszonylag könnyen jutottak a franciák kezére.

Bone egy francia kereskedelmi ügynök segítségével került a franciák birtokába: megegyezett a város kereskedőivel – akikkel már hosszabb ideje üzleti kapcsolatban állt –, s azok biztosították, hogy a franciák harc nélkül vonulhassanak be a városba. Néhány nap múlva viszont a környező törzsek olyan heves támadást indítottak, hogy csak nagy veszteségek árán tudták őket visszaverni.

A legszervezettebb ellenállás az ország keleti részében, a Constantine-i tartományban bontakozott ki, a bejjel, Hadzs Ahmeddel az élen. Ez nem tekinthető véletlennek: ebben a tartományban a törökök alig voltak jelen, az adminisztráció a helybeliek kezén maradt. Az odszak, a janicsár helyőrség Constantine-ban, a tartomány székhelyén, mindössze 900 főből állt, szemben Algériával, ahol több ezer török katona tartózkodott. Ezen a területen nem voltak privilegizált törzsek, maghzenek. A törzseket a törökök – földbirtok juttatása ellenében – arra használták, hogy az adót fizetni nem akaró törzsek ellenállását letörjék, s termésük egy részét erőszakkal a kincstár javára megszerezzék. A törzsek később szinte kivétel

nélkül a franciák oldalára álltak. Ahmed bej 1826-ban elkezdett reformjai egyszerűsítették a török adminisztrációt, adórendszert és a helyi adottságoknak megfelelőt alakítottak ki helyettük. A tartomány székhelyét a franciák csak többszöri próbálkozás után 1837-ben tudták elfoglalni. A bej ekkor az Aurés hegységbe menekült, és 1847. végéig gerilla háborút folytatott a hódítók ellen.

Amikor a partvidéki városok elfoglalása után a francia hadsereg az ország belsejében folytatta az előrenyomulást, egyre hevesebb ellenállásba ütközött. Itt már nem a „török Algéria” állt vele szemben, hanem egy olyan törzsi társadalom, amely érdekeit korábban is védelmezte a törökkel szemben. Az ország katonai meghódítása hosszú évtizedek után lényegében csak az 1880-as években fejeződött be.

Az iszlám vallásnak az összetartó ideológiai szerepe a francia hódítás kiterjedésekor mutatkozott meg. Ez a szerep a marabuk és a különböző vallási közösségek illetve a hozzájuk tartozó szociális-, kulturális intézmények (zauják) tevékenységében öltött testet.

A marabuk, a helyi szentek, gazdasági és szociális funkciót töltöttek be egy-egy duárban (faluban) vagy törzsbén. Öröködték a termés fölött, szárazság esetén esőért fohászkodtak Allahhoz. A gabonaraktárakat is rendszerint a sírjuk környékén építették. Társadalmi funkciójuk az adott csoport kohéziójának megőrzése volt, tisztelete kollektív rendezvényekre, zarándoklatokra adott alkalmat, rendszerint a nagy mezőgazdasági munkák kezdete előtt vagy befejeztével.

A vallási közösségek, intézmények társadalmi funkciójukban már túllépték a duár, sőt a törzs határait is. A zauják többnyire két – esetleg több – törzs határterületein alakultak. A hely megválasztása nem volt véletlen, hiszen egyik funkciója éppen az volt, hogy a törzsek között kiobbant viszályokban a zauják vezetői tekintélyüknél fogva bíraskodjanak, döntsenek. A zaujákban vallási iskolák is működtek, ahol a Korán magyarázatán túl alapvető ismereteket – írás, olvasás, számtan – is tanítottak.

A kadrija vallási közösség mokkaemje, vallási vezetője, Mohieddin, Abd el Kader apja is egy ilyen zauja felett örködött. Itt, a Mascarától mintegy 20 km-re lévő Getna zaujában született 1807. körül Abd el Kader. Apja és fia két ízben is elzarándokolt Mekkába. A világ muzulmán közösségéhez tartozás azonban az ő szemükben nem került a maghrebi, helyi szokások és érdekek elébe. Emiatt összeütközésbe kerültek a törökökkel, akik 1825-ben az orani börtönben tartották fogva őket. 1831-ben a tlem-

ceni kereskedők és az ott lévő törökök viszályának megoldására a város lakossága Mohieddint kérte fel. A viszály megoldásával tekintélyt szerzett Mohieddint a franciák ellen fordult törzsek 1832. tavaszán vezérükké választották. 1832. május 3-án a francia hadsereg egyik egysége ellen sikeres csatát vívtak, amelyben Abd el Kader is kitűnt bátorságával. A győzelem hatására újabb törzsek csatlakoztak hozzájuk. 1832. november 22-én Mascara mellett a 32 törzset képviselő több mint 10 ezer harcos hadvezérévé választotta Abd el Kadert, aki három nappal később bevonult Mascarába. (Apja idős korára és betegségére való tekintettel visszavonult. 1833-ban meghalt.)

Abd el Kader egyéni kvalitásait tekintve kiemelkedett harcostársai közül. Írásaiból és a kortársak tudósításaiból írástudó, verseket is író, mélyen vallásos, ám ugyanakkor kiváló katona képe rajzolódik ki. Ugyanolyan egyszerűen élt, mint katonái, sátorban lakott egyetlen feleségével, ugyanazt az ételt fogyasztotta mint a közkatonák. Semmilyen megkülönböztető jelet nem fogadott el; visszautasította a hadvezéreknek járó parancsnoki napernyőt is.

Egyik jelentős sikere Arzew elfoglalása volt, 1833. júniusában kihirdette a dzsihádot a francia hódítók ellen, de a továbbiakban nem utasította el a tárgyalásokat sem. A franciák is benne látták azt a vezetőt, akivel lehet és érdemes tárgyalniuk. Desmichel tábornok, Oran parancsnoka, 1834. januárjában tárgyalási ajánlatot tett Abd el Kadernek, amelyet az emir elfogadott. Egy hónappal később, február 26-án alá is írták a békeszerződést. Eszerint az algériaiak szabadon gyakorolhatják vallásukat, Franciaország befolyása – és nem szuverenitása! – a partvidékre terjed ki, Abd el Kaderé pedig ettől délre, a belső területekre, ebből kivéve Kelet-Algériát.

Voirol, Algéria főkormányzója azonban nem hagyta jóvá a szerződést, s így a francia kormány sem ratifikálta.

A harcok kiújultak, és változó sikerrel folytak. Ám mivel Abd el Kader befolyása tovább növekedett, Franciaország újra a tárgyalásos megoldást választotta. Bugeaud tábornokot küldte Algériába, aki ekkor még nem tartozott a „gyarmati párthoz” hanem a békekötés híve volt. A tárgyalások 1837. januárjában kezdődtek, és május 30-án a Tafna folyó melletti Rasgunban békeszerződés aláírásával fejeződtek be.

A szerződés szerint Abd el Kader uralma Constantine tartomány, valamint Algír, Oran, Arzew, Mostaganem és Mazagran városok kivételével kiterjedt egész Algériára. A belső kereskedelmet szabadnak nyilvánított-

ták, a külkereskedelmet viszont csak a francia kikötőkön keresztül bonyolíthatta le az emir, aki azt is elérte, hogy a franciák fegyvert szállítsanak neki, amiért gabonával és élőállattal fizet. A szerződés titkos záradékában Bugeaud kötelezettséget vállalt arra is, hogy eltávolítja – gyakorlatilag más muzulmán országba száműzi – Oran tartományból azokat a törzsfőnököket, akik szembeszálltak Abd el Kaderrel.

A békeszerződés időt biztosított Abd el Kadernek államszervezői tevékenysége kifejtésére, a franciáknak pedig arra, hogy az ország keleti részét meghódítsák. Az 1836-os sikertelen ostrom után, 1837. októberében véres harcok árán bevették Constantine-t. Ahmed bej és Abd el Kader szövetsége, erőik egyesítése komoly esélyt jelentett volna a franciák felletti győzelemre. Szembenállásuk oka, amint azt az eddig ismert dokumentumok és a róluk írott tanulmányok bizonyítják, az volt, hogy míg Abd el Kader önerőből akarta sikerre vinni a felszabadító háborút, addig Ahmed bej a kezdetektől fogva a török szultán szövetségére, segítségére számított. Abd el Kader csak a harcok kiújulása, 1839. után fordult a Portához.

1837. nyarán az emir kiterjesztette uralmát a privilegizált törzsekre is, és adót vetett ki rájuk. Sikerült megnyerni a kabil törzseket, még a nagyhatalmú El Mikrani nemzetséget is. Mind több déli törzs is csatlakozott hozzá. Csatlakozásukat megerősítendő, 1838. decemberében 30 szaharai törzs képviselője kereste fel az emirt, hogy együtt ünnepeljék a ramadán böjt befejezését jelentő aid el szegirt, a kis ünnepet. 1839. végére a tafnai szerződés biztosította keretek között Abd el Kader megvalósította tartományai területi egységét. A kormányzati-adminisztratív rendszer kiépítése is befejeződött 1840–41-ben.

Abd el Kader nem vett fel uralkodói címet. Kormányt sem alakított; csupán tanácsadói, ügyintézői voltak, akik többnyire a marabuk közül kerültek ki. A gazdasági ügyek intézését rendszerint zsidó kereskedőkre bízta. Súlyos kérdések eldöntésére ún. nagy tanácsot hívott össze, amelyben a marabuk mellett a kalifák (a tartományok vezetői) és a törzsfőnökök vettek részt. Fővárosként Mascarára vagy az általa épített Tagdemptre gondolt, de a harcok miatt letelepedni nem tudott, ezért fővárosként maradt a nomád mozgó sátorváros, a szmala.

Az algériaiak fennhatósága alatt lévő területet nyolc kalifátusra osztotta, azokat pedig néhány törzset összefogó agaságokra. A kalifát és az agát a marabukkal és a törzsfőnökökkel tanácskozva választották ki. A kalifák egységesen megszabott fizetést kaptak, az agák pedig megtarthatták a begyűjtött adó 10 %-át. Az igazságszolgáltatás a Korán előírásai szerint

történt. Bíraskodásra csak a kádi volt jogosult, amiért havi fizetést kapott, de emellett ajándékot is elfogadhatott. Súlyos esetekben az ulemák (az iszlám jog és szokás tudósai) tanácsa döntött.

Az adózás is a Korán előírásainak megfelelően történt. Abd el Kader kétféle adót vezetett be, s ezeket két részletben kellett beszedni: tavasszal a zekkát, az állatokra kivetett adót, nyár végén pedig az asurt, a termésre kivetett adót. A kalifák járták a vidéket, és ellenőrizték az adószedőket. Az adót megtagadó törzseket szigorúan büntették. Volt egy harmadik, kivételes – mondhatnánk – hadiadó, a mauna, amelyet nagyobb hadjáratok előkészületekor vetettek ki. Pénzben és természetben fizették. A természetbeni fizetés abból állt, hogy minden egyes törzs köteles volt a gabona egy részét elraktározni. A felesleget eladták, a bevétel a központi kincstárba folyt.

A kortársak megállapították, hogy a gabonatermelés és az állategyesítés fellendült Abd el Kader rendelkezései hatására. A szinte állandósult hadiállapot megkövetelte, hogy Abd el Kader hadserege tartalékokkal rendelkezék, illetve gabonáért és élőállatért cserébe fegyverhez jusson. A belső kereskedelem elsősorban a törzsek közötti cserére korlátozódott, bár a pénzforgalom kezdeteiről is vannak hírforrásaink. Abd el Kader 1838. és 1841. között pénzt veretett, az ún. muhamadijját. Ezzel fizette a zsoldot és a belső kereskedelemben is használták. Egy közkatonára havi 4 és fél buduszt (egy budusz = 6 muhamadijja) kapott, egy tiszt tízet. 1841-ben egy ló ára 30–40 budusz volt, 120 liter gabonáé pedig 40 budusz.

A kortárs francia katonatisztek szerint az emir ötvenezer harcost tudott fegyverbe állítani. Reguláris hadserege 8–10 ezer főből, zömmel lovasokból állt. Lovat és fegyvert maguk a katonák hoztak, de ha harcban veszítették el, az emir pótolta azokat.

Abd el Kader a helyi törzsi hagyományokat szem előtt tartva vallási alapon akarta megvalósítani az algériaiak egységét. A laza, szerveződő államalakulatban testet öltő vallási inspirációjú hatalmának azonban volt sajátos vonása is: Abd el Kader nem volt vallási reformer, nem akarta megreformálni az akkor már dekadens iszlámot. A Korán szelleméhez való ragaszkodás számára azt jelentette, hogy Algériát meg kell szabadítani azoktól a deformációktól, amelyek a török jelenlét következményei voltak, és főként azt, hogy a hódítók ellen összefogja a lakosságot.

Államszervezői tevékenységét végül nem tudta elmélyíteni és befejezni, mert a tafnai szerződésben rögzített határok értelmezése miatt 1839.

végén kiújultak a harcok. Ezzel Algéria meghódításának történetében is lezárult egy szakasz. Eddig a két fél a megegyezést kereste, ezután viszont már a katonai győzelemre törekedett. Abd el Kadernek támogatást, szövetségest kellett keresnie. A külkapcsolatok kiépítésére irányuló törekvését jól mutatja be A. Temimi tanulmánya, s azt is, hogy a nemzetközi helyzet kedvezőtlen volt Abd el Kader számára, ami kétségtelenül jelentős mértékben hozzájárult vereségéhez.

Bugeaud tábornok vezetésével a „felperzselt föld” taktikáját alkalmazó többszörös számbeli fölényben lévő, és modernebb fegyverekkel felszerelt francia hadsereg mind több részgyőzelmet aratott. 1843. június 14-én kis híján Abd el Kadert is elfogták. Rajtaütöttek táborán, s az emir csak nehezen tudott marokkói területre menekülni. A francia csapatok ide is követték. A marokkói szultán védelmébe vette Abd el Kadert, és megütközött a francia hadsereggel, de súlyos vereséget szenvedett (Isly-i csata, 1844. augusztus 14.). Ezután a marokkói uralkodó francia nyomásra megvonta támogatását az emirtől, aki visszatérve Algériába néhány évig még folytatta a harcot, de mind kisebb sikerrel. 1847-ben több addig kitartó hive is megadta magát a franciáknak. Ugyanebben az évben június 5-én Hadzs Ahmed, Constantine-i bej is beszüntette az ellenállást. Ezt látva 1847. december 23-án kis csapatával Abd el Kader is letette a fegyvert, Lamorciere tábornok előtt. Ezzel Algéria francia katonai meghódításának első, döntő szakasza lezárult. A francia politikai és gazdasági uralkodó török – amelyek eddig haboztak – ezután már egyértelműen Algéria megtartása, gyarmatosítása mellett foglaltak állást. Az 1848. november 4-i alkotmány 109. cikkelye Algériát francia területté nyilvánította.

Abd el Kader ígéretet kapott, hogy családjával egy közel-keleti országba távozhat.

Az ígéret azonban csak évekkel később valósult meg. Előbb Pau-ban, majd Amboise-ban tartották házi őrizetben. Itt látogatta meg 1852. október 16-án III. Napóleon. Közölte vele, hogy a törökországi Burszába távozhat, és évi 150 ezer frankot folyósít számára. Burszából 1855-ben költözött Damaszkuszba, ahol a lakosság nagy ünnepléssel fogadta.

Abd el Kader nagy könyvtárat rendezett be magának a szir fővárosban, és ideje nagy részét olvasással, és az iszlám jogtudósokkal folytatott meditativ vitákkal töltötte. Nagy gondot fordított gyermekei oktatására, nevelésére. Visszavonultan, rangjához mérten igen szerényen élt. Mindenkin segített, aki hozzáfordult. Georges Bullod, akit III. Napóleon tolmácként rendelt melléje, meg is jegyezte, hogy emiatt igen sok pénzt poscékol el.

Politikával ekkoriban már nem foglalkozott. Ritkán kifejtett véleménye szerint az iszlám hanyatlása visszafordíthatatlanná vált, s azt nem tudja megállítani a török birodalom sem, amely minden eresztekében reccseg-ropog, és össze fog omlani.

A közel-keleti események kapcsán azonban személye két ízben is a nemzetközi érdeklődés középpontjába került. Először a krími háború idején, amikor az a hír terjedt el – Marx is utal erre egyik újságcikkében a bécsi Presse tudósítására hivatkozva –, hogy Abd el Kader lesz a török csapatok vezére. Másod ízben 1860–61-ben. 1860. júliusában a damaszki keresztényellenes progrom idején Abd el Kader személyes bátorságával is kitűnve több ezer keresztény életét mentette meg. Ezért a tettéért a korszak valamennyi jelentős uralkodója, III. Napóleontól IX. Piusz pápáig, magas kitüntetést adományozott neki. A maroniták védelmében végrehajtott francia katonai intervenció alatt több tábornok felvetette, hogy Abd el Kadert egy közel-keleti arab királyság fejedelmévé kellene megtenni. Az emir azonban kategórikusan visszautasította az ajánlatot. Éppúgy nem volt hajlandó politikai lépésre a franciák mellett, mint ellenük. 1870-ben fia csatlakozni akart a kelet-algériai felkelőkhöz. Amikor erről tudomást szerzett, nyomban levelet írt a tripolitániai francia konzulnak, és elhatárolta magát fia tettétől. (Mohieddin, a fiú Tuniszig jutott, de onnan visszafordult, mert a tuniszi bej nem támogatta elképzeléseit.)

Abd el Kader élete utolsó éveiben ideje mind nagyobb részét töltötte vallási meditációkkal, amelyeket gyakorta rögzített misztikus töltésű versekben. 1883. május 24-én hunyt el Damaszkuszban.

Irodalom

Abd el Kader: Lettres aux Français. Paris, 1977. Lettres inédites de l'Emir Abd el Kader. In: *Revue d'histoire maghrébine*, 10–11. sz. (1978) 159–201. s 12. sz. (1978) 308–343. Közzé teszi A. Temimi.

Churchill, Ch.-H.: La vie de Abd el Kader. Alger, 1971.

Emerit, M.: L'Algeria à l'époque d'Abd el Kader. Paris, 1951.

Temimi, A.: L'Emir Abd el à Damas (1855–1860). *Revue d'histoire maghrébine*. 15–16. sz. (1979) 107–115.

Üö.: *Le Beylik de Constantine et Hadj Ahmed Bey (1830–1837).* Tunis, 1978.

Üö.: *Recherches et documents d'histoire maghrébine.*

L'Algérie, la Tunisie et la Tripolitaine (1816–1871) 2. bővített kiadás. Tunis, 1980.

Ageron, Ch.-R.: Un mythe politique français: Abd el Kader souverain d'un "royaume arabe" d'Orient. In: *Politiques coloniales en Maghreb.* Paris, 1972. 93–151.

Üö.: *Premières négociations franco-algériennes.* Uo.: 9–45.

Fournier, P.: L'État d'Abd el Kader et sa puissance en 1841, d'après le rapport du sous – intendant militaire Massot. In: Revue d'histoire moderne et contemporaine, 1967. ápr.–jún. 123–157.

Gallissot, R.: Abd el Kader et la nationalité algérienne. Intérprétation de la chute de la Régence d'Alger et des premières résistances à la conquete française (1830–1839). Revue historique, 1965. 339–368.

Bugeaud: Par l'épée et par la charrue. Ecrits et discours. Paris, 1948.

Ács Tibor: Engels és az algériai gyarmati háború. Hadtörténeti Közlemények. 1970. 3. sz. 349–394.